

Turecké cechy

Žofie Rudová

Funkce cechů se v Osmanské říši netýkala jen společenského působení, zachovávání tradic a udržování daného řádu, ale samozřejmě i výrobního procesu. Osmanské cechy přes své převážně sociální zaměření jsou pozoruhodné svou víceúčelovostí. Velmi často se zdůrazňuje jejich sepětí s islámskými súfíjskými taríkami, dervišskými řády, jejich strnulost, nepružnost a přílišné lpění na všem tradičním. Usuzuje se tak kvůli přebujelé cechovní hierarchii, množství oslav a obřadů. Podle mého názoru nebyla jejich ekonomická, výrobní a obchodní aktivita zanedbatelná, přestože byla na první pohled zastíněna ceremoniemi. Pozoruhodná je také míra sepětí cechů a státu, která se vytvořila během staletí. Osmanské cechy byly propracovanou funkční organizací, která, ačkoli byla velmi omezena a svázána četnými státními nařízeními, dokázala pružně řešit různé problémy, ať už se jednalo o neshody mezi členy, jejich ochranu před státními úřady či o udržení práv celého sdružení. Turecké cechy byly specifické právě touto svou schopností chránit vlastní členy i celé sdružení proti státu a přitom zůstat v plném začlenění do státní organizace a spolupracovat s ní. Jako velice zajímavé se ukázalo i chování úřadů k cechovním organizacím, jejichž činnost státu vyhovovala.

Vznik cechů

Původ cechů není dodnes příliš jasný. Se vznikem cechovních společností jsou spojeny *futuvy*, organizace mladých svobodných mužů určité čtvrtě. Futuvy se vyskytovaly v islámském světě od 12. století, v orientálních městech vždy existovala podobná sdružení. V Turecku se od 13. století prosadila bratrstva založená na stejných principech jako futuvy, která se často nazývala *achilik* podle svých členů (bratří), *achijů*.^[1] U členů nezáleželo na jejich řemesle. V pozdně seldžucké době byla většina městského obyvatelstva v některé z futuv, nicméně vstup do organizace byl dobrovolný. Záleželo na každém, do jaké míry se chce podřídit zvolenému šejchovi. Achíjové se zavazovali k určitým povinnostem, za které jim byla udělena přesně daná práva v rámci organizace. Bratrstva měla rozvrstvenou hierarchii. Základním typem bylo rozdělení členů na adepty, poloviční a plnohodnotné členy, ze kterých se volilo vedení organizace. Podle míry povinností se plnohodnotní achíjové dělili do tří skupin. První skupina před obřadním shromážděním pouze skládala slib, druhá skupina slavnostně vypila pohár s osolenou vodou a třetí, nejméně postavená skupina, byla opásána mečem. Futuvy a achíjské organizace se v mnohém podobaly súfíjským

řádům a byly s nimi často dávány do souvislosti, což dnes mnozí historikové odmítají s tvrzením, že šlo o dvě na sobě nezávislé organizace.^[iii] Přesto existovaly podobnosti v přijímacích ceremoniích, názvech jednotlivých vedoucích funkcí i v sepětí s lidovým islámem. Některé tradičně zaměřené futuvy a posléze i cechy si zvolily za svého patrona jednu ze starozákonních postav a některého z Muhammadových druhů či přátel Alího. Zprávy o hierarchii a obřadech bratrstev se dovídáme z jejich vlastních knih pravidel.^[iiii] Některá fakta z těchto soupisů pravidel odpovídají spíše ideálnímu stavu než realitě jednotlivých organizací, velká pozornost se věnuje ceremoniím a vnitřním pravidlům a trochu opomíjí vlastní činnost členů. Tyto knihy někdy vykazují i určitý ší'itský vliv, který se po potlačení ší'itů Selimem I. přetransformoval do beктаšijského hnutí. O působení a činnosti těchto bratrstev se dochovaly zprávy různých cestovatelů, například Ibn Battúty z roku 1333.^[iv] Ten se zmiňuje především o jejich pohostinnosti a oddanosti svému šejchovi. Peníze, které řadoví příslušníci vydělali, se sbíraly a shromažďovaly v ruce hlavy organizace. Používaly se jak na pohoštění cizinců a jejich ubytování, tak i na vzdělávání nebo na příležitostnou výpomoc členům.

Volná sdružení achíjského typu přestala po nástupu osmanské moci vyhovovat společenským podmínkám. Někteří historikové poukazují na vliv středomořské a byzantské atmosféry, která také přispěla ke změně řemeslnických organizací.^[v] Během 15. století začala bratrstva upadat. Jejich úpadek provázela vznik nových, pevnějších sdružení, cechů. Po určitou dobu koexistovala vedle sebe, ale postupně se části achíjských bratrstev a futuv včlenily do cechů nebo živořily či úplně zanikly. Některé cechy se zaměřily tradičně a můžeme u nich vystopovat dosti silnou futuvskou tradici i jejich obřady a ideály. Většinou se to týkalo cechů tzv. nečistých řemesel, která sídlila za městem. Jednalo se hlavně o cech lazebníků a koželuhů, který převzal téměř všechna pravidla z knihy Futuwetnáme od Ibn Halíla z přelomu 14. a 15. století. Jiná cechovní sdružení dávala přednost větší pružnosti organizace než byla tradiční bratrstva. Takové cechy se snažily hodně spolupracovat se státními úřady a organizovat řemeslnou výrobu, na obřady se nekladl takový důraz, přesto i v méně konzervativních ceších existovalo hodně tradičních ceremonií.

Co se týče výroby a praxe, dělili se řemeslníci do tří skupin, stejně jako v evropských ceších. Nejnižší postavení zaujímal nejmladší a nejméně zkušený členové, učedníci. Nazývali se çirak nebo z perštiny převzatým şagird. Tímto stupněm musel projít každý. Učedník se u svého mistra učil základy řemesla, ale na rozdíl od evropských učedníků nebyl vázán k jednomu jedinému mistrovi, mohl ho se souhlasem cechovní rady starších opustit a přejít k jinému. Některé cechy se staraly i o celkovou vzdělanost a

zřizovaly pro své učedníky koránské školy. V této oblasti cechy spolupracovaly s řády a jinými náboženskými institucemi. Koncem 18. století již přestávala být tato výuka, kterou pořádaly pouze některé cechy, dostatečná, a tak roku 1824 vydal sultán Mahmúd II. nařízení, které zakazovalo brát za učedníky negramotné chlapce. Učedník byl přijat až po předložení potvrzení o školní docházce, které vydával soudce. Učedník strávil u mistra průměrně 2-3 roky. V některých oblastech, například v Seresu v Makedonii, pracoval chlapec rok až dva u řemeslníka a pak byl teprve přijat za učedníka.

Po několika letech se učedník stával kalfou, tovaryšem. Nicméně struktura blízkovýchodních cechů byla poměrně pružná, a tak se výjimečně mohl učedník stát rovnou mistrem, nebo naopak jako u tiskařského cechu musel učedník projít tovaryšským a jakýmsi předmistrovským obdobím.^[vi] I nad kalfou bděl jako nad učedníkem mistr nebo jeho zástupce, pokud již pracoval sám. Kalfa ještě nemohl vést učedníky, ale mohl provozovat dílnu a krámk. Při větších pracích (stavby apod.) pobíral plat spolu s mistry a někdy i učedníky a mnohdy jeho plat přesahoval i plat mistra.^[vii] V obecné a obřadní hierarchii cechu byl kalfa podřízen mistrům.

Mistrem – ustou – se kalfa stával až na doporučení ostatních mistrů a tovaryšů. Po tři roky proti němu nesměla být vznesena sebemenší námitka ani stížnost na chování či kvalitu jeho práce. Musel být i natolik bohatý, aby si byl schopen koupit gedik, povolení otevřít si vlastní dílnu a obchod. Často byl jeho postup do vyššího stavu podmíněn i členstvím v náboženské nebo rodové skupině. Nikde se ale nezmiňuje mistrovská zkouška ani výroba závěrečného mistrovského kusu jak bylo zvykem v evropských ceších. Nezachovala se žádná evidence, která by to potvrzovala nebo vyvracela, ví se pouze, že obecné podmínky ke vstupu zkoumal hekim baši, který se na adepta vyptával ostatních tovaryšů a mistrů. Celková úroveň znalostí a zručnosti daného řemesla a kvality výrobků se kontrolovala u všech členů a v 19. století již existovaly státní výnosy a normy. Z mistrů se volila obřadní a úřednická elita cechu, učedník ani tovaryš zvolení být nemohli.

Cechy se postupem času rozvíjely a dělily na specializovanější odvětví. Přehlídka v Istanbulu roku 1638 za sultána Murada IV. se účastnilo na 600 cechů. Tyto akce probíhaly buď v rámci vojenských přehlídek, kde skupiny cechovních řemeslníků tvořily jakési doprovodné nebo záložní jednotky, nebo při příležitosti obřezek princů apod. Při přehlídce cechů se nosily vlajky a standarty se znakem cechu, který tvořil většinou vyráběný předmět, patron a nápis z Koránu. Cechy příležitostně tvořily i živé obrazy a na pojízdných vozech ukazovaly charakteristické práce svého

řemesla. Většina městského obyvatelstva byla organizována v ceších, což ukazuje jejich vysoký počet. Cech však mohli tvořit již dva lidé, ale existovaly i cechy o několika tisících lidí. Počet členů v cechu se různil s postupující specializací. Vznikaly miniaturní cechy o několika lidech, například původní cech výrobců vodních dýmek se rozpadl na výrobce náustků, hlaviček apod. Cechy mívaly svá organizační centra kolem mešit, dervíšských tekke či škol a později si bohatší cechy stavěly vlastní zasedací místnosti. Každý cech měl na trhu vyhrazené místo, kde se prodávalo a často i vyrábělo určité zboží. Chudší členové cechu v místnosti za dílnou i žili. V některých městech bydleli řemeslníci jednoho cechu ve stejných částech čtvrti a tvořili tak poměrně uzavřenou komunitu. Jindy, pokud byl cech nábožensky pestrý, bydleli v různých částech města a společné bylo jen místo na tržišti.

Cech splňoval sociální funkce, poskytoval svým členům alespoň nějakou jistotu v době nemoci či jinak těžkého životního období. Tento sociální aspekt byl založen hlavně na náboženských etických normách i na etnické a profesní solidaritě. Cech dával pocit jistoty a neměnných pravidel, tradice a bratrské solidarity. Na druhé straně přílišný individualismus a soutěživost v rámci jednoho cechu byla velmi nízká, cech kontroloval nejen kvalitu zboží, ale i ceny. Podporoval již zavedené výrobní procesy a stereotypy. Pevná řemeslnická organizace vyžadovala od svých členů disciplínu, podřízenost, dodržování tradičních nařízení a zato jim poskytovala ochranu před státními úředníky, jistotu a relativně klidné živobytí.

Cechovní hierarchie

Postupem času se hierarchizace cechu vyvíjela a z nejjednoduššího třístupňového typu, který se udržel v praktickém výrobním procesu, rozbujela až do sedmistupňové organizace. Také tehdejší společnost se symbolicky dělila do sedmi tříd.^[viii] Tato složitá hierarchizace odrážela především vliv staré futuvské a dervíšské tradice a ukazovala spíše ideální stav než skutečné a praktické dělení. Nejnižší stál adept, *mürid*, který čekal na přijetí stejně jako dervíšský novic tisíc a jeden den. Druhým stupněm byl již přijatý adept. Byl pouze polovičním členem a podle toho se také nazýval *nim-tarík* tj. ten, který je v půli cesty. Na cestě ke členství ho vedl *yol atası*, otec na cestě, a dva přátelé *yol kardaşları*, bratři na cestě. Během této doby musel zvládnout historii cechu, tradici a její významy. Po úspěšném složení zkoušky byl na slavnostním shromáždění přijat do cechu jako plnohodnotný člen. Obřad se skládal ze slavnostní recitace Koránu, tradic daného cechu, modlitby k patronům a slibu oddanosti cechu. Pak se přijímaný člen poklonil šejchovi a radě starších, byl opásán slavnostním pásem a stal se plnohodnotným členem, *kemer-*

bestem tj. opásaným. Čtvrtý stupeň tvořil mistr ceremonií, *nakíb*. Nakíb musel ovládat tradiční ceremonie, řídil je a dbal o dodržování cechovních pravidel. U rozsáhlejších cechů se vytvořil i úřad pomocníka nakíba a úřad hlavy nakíbů. Pátou třídu tvořilo představenstvo, rada starších, *ahí halífe*. Chybí zde evidence, kdy a kdo se stal členem rady starších, ví se jen, že členem se mohl stát jen usta. Rada fungovala i jako jakási exekutivní komise. Zasedala na slavnostních shromážděních, projednávala aktuální dění cechu a kontrolovala jeho činnost. Hlava cechu, *šejch* či *pír*, předsedal shromážděním, ale o jejich organizaci se nestaral, tu měl na starosti nakíb. Jeho úřad byl spíše formální. Pokud se cech skládal ze společensky různorodých skupin nebo z příliš velkého počtu lidí, existovalo v něm několik šejchů a jeden *šejch ul šujuch*, hlava šejchů, ten figuroval spolu s radou starších především při řešení rozsáhlých sporů a při obřadech, slavnostních hostinách či přehlídkách.

V osmanských ceších se věnovalo hodně pozornosti různým obřadům. Vyplyvalo to z rozvrstvení cechu. Složitě ceremonie zahrnovaly všechny oblasti činnosti cechu. Začínaly již slavností přijetí chlapce za adepta. Na shromáždění členů cechu byl adept ve slavnostním oblečení přiveden před představenstvo, za ním kráčel jeho otec, zástupce a zpravidla recitátor Koránu nebo místní imám. Po společné modlitbě, recitaci Koránu a pasáží z futuveťnámé se za chlapce jeho zástupce zaručil. Nový učedník byl přiveden před svého mistra, kterého předem určila rada starších, a políbil mu lem pláště nebo ruku, čímž samotný obřad končil. Následovala již jen hostina vystrojená ze společných cechovních prostředků.

I postup do stavu kalfy byl doprovázen mnoha zvyky a obřady. Tradičně zaměřené cechy slavnostně opásávaly nové kalfy podle dervíšského způsobu. S touto slavností se setkáváme ještě v 19. století u cechu cukrářů, výrobců halvy, koželuhů, řezníků, kovářů, zámečníků, ale i jiných tzv. nečistých zaměstnání. Dochoval se popis obřadu ze Seresu. Učedníkův mistr podal zprávu o tom, že jeho svěřenec je již zralý na to stát se kalfou, a pokud neměl nikdo námitek, začal nakíb připravovat oslavu. U větších cechů se se slavností čekalo, až bude nových tovaryšů sedm. Všem se nechal ušít cechovní kroj, který si poprvé oblékli na slavnosti. Na shromáždění podal mistr veřejně zprávu o charakteru a zbožnosti svého svěřence a poručník to potvrdil. Následovaly obvyklé pobožnosti a recitace fátihy^[ix] za zemřelé členy cechu. Učedníka postavili mezi dva starší kalfy, jeho budoucí rádce, poté všichni povstali a šejch ho slavnostně opásal širokým pásem s vyšitým znakem cechu. Tovaryš pak slíbil věrnost cechu a poctivost v řemesle. Nakonec byly čerstvému tovaryši předány řemeslnické rady a zkušenosti. Jako po každém obřadu následovala hostina.

Postup do třídy mistrů byl nejobtížnější a byl proto doprovázen největším počtem ceremonií. Nejprve hekim başı prozkoumal, zda budoucí mistr splňuje veškeré podmínky a zda je schopen si koupit gedik. Nikde ovšem nevznikala evidence splněných podmínek ani přijatých či nepřijatých mistrů. Pokud kandidát prošel, byla o tom informována rada starších a ta svolala slavnostní shromáždění. Jednotlivé popisy se v drobnostech liší, což je zřejmě způsobeno tím, že některé cechy se více vázaly na futuvské tradice.^[x] Nejčastěji se slavnost konala po páteční modlitbě. Od mešity k slavnostní síni se šlo v procesí a do síně vcházeli postupně šejch, nakíb, funkcionáři, rada starších, adept a jeho mistr. Za nimi šli zbylí mistři a ostatní příslušníci cechu. Imám po recitaci z Koránu vysvětlil hadíthy vztahující se k řemeslům. Šejch pronesl řeč o vzniku cechu a pomodlil se k jeho patronům. Kandidát slíbil, že bude ctít sultána, ulamá', hlavu cechu, že bude vychovávat nové učedníky jako vlastní a bude je učit ctít tradice. Pak se otočil ve směru kibly a šejch mu vyměnil opasek. Přijatý člen pak spolu s ostatními mistry vypil šálek kávy, tím končil obřad.

Důležitou roli hrály v obřadech i koberece, na kterých seděli hodnostáři, šejch, nakíb a adept. Vzory vycházely z náboženské a někdy i etnické symboliky. Výjimečně obsahují i některé šíitské prvky úcty k Alímu nebo bektášíjskou tradici. Kandidát usedal na koberec vyrobený v zelených tónech. Zelená barva symbolizovala Muhammada a čistotu víry. Byla určena pro hlavu cechu a to hlavně pro slavnostní shromáždění.

V nábožensky smíšených ceších se ceremonie téměř nelišily. V přijímacích ceremoniích byly u křesťanských a židovských adeptů recitovány jiné úryvky a místo fátihy se kandidát pomodlil Otčenáš či jinou základní modlitbu. Nemuslimští členové cechu byli znevýhodněni pouze v tom, že nemohli dosáhnout určitých hodností jako byl nakíb či šejch. V případě plně židovských a křesťanských cechů se dochovalo velmi málo pramenů, navíc se autoři těmto cechům věnují zcela minimálně, přestože jejich počet nebyl zanedbatelný.^[xi]

Ke konci 18. a po celé 19. století hrála většina obřadů jen symbolickou roli, která měla posilovat soudržnost řemeslníků a podporovat jejich vzájemnou solidaritu. Týkalo se to však jen určité části společnosti, protože v této době již existovala i vrstva obyvatelstva, která se zabývala výrobou ale nebyla organizována v ceších.^[xii] O těchto lidech se přirozeně dochovalo méně informací. V archivech je však mnoho informací o ceších. Proto se podle některých historiků věnuje cechům příliš pozornosti. Osmanská administrativa také preferovala cechy, které pro ni byly svou organizací výhodné. Mimocechovní aktivita je opomíjena, přestože vznikalo mnoho soukromých dílen, manufaktur i státních továrniček. Zpočátku šlo především o

výrobu pro vojenskou sféru.^[xiii] Není však možné cechy podceňovat a chápat je jako naprosto úpadkové organizace, zcela neschopné konkurence. Cechy sice představovaly nejzranitelnější část osmanské ekonomiky a mnoho zvláště tradičně zaměřených cechů zaniklo, ale existovaly i úspěšné a ziskové organizace. Cechy, které se udržely až do 20. století buď převzaly moderní způsoby výroby a obchodu, nebo jim zůstala jen sociální funkce.^[xiv]

Jednou z tradičních a později jen sociálních organizací byl cech koželuhů s centrem v Kirşehiru. Koželuzi zaujímali mezi tureckými cechy výjimečné postavení. Tento cech byl založen na dervíšské tradici, jeho zakladatelem a patronem byli Evran a Achí Baba. Cech koželuhů vykonával funkci kontrolního úřadu, ale záleželo na jednotlivém cechu, jestli se podřídí. Vliv koželuhů zasahoval jen území dnešního Turecka a oblast Krymu. Ne všechny cechy se podřídily, například ankarské cechy se rozhodly zůstat samostatné. Arabské provincie a část Balkánu pod jeho pravomoci nespádaly, některé cechy se však dobrovolně podřídily kontrole, přestože Evrana neuctívaly. Výsadní právo této organizace bylo potvrzeno roku 1773 sultánem Mustafou III. Členové rady starších dokonce vyjížděli z Kirşehiru na inspekční cesty. Poslední inspekce se konala ještě roku 1904, čtyři roky před tím, než došlo k úplnému zrušení cechů.^[xv]

Sociální působení a organizace výroby

Cechy v Turecku netvořily jen ekonomické, řemeslnické a obchodní jednotky, ale i jakási sociální sdružení. Ve městech se cechy staly společenskou základnou většiny obyvatelstva. Organizovaly podstatnou část života svých členů. Na rozdíl od ostatních blízkovýchodních cechů se turecké cechy vyznačovaly důrazem na bratrství a solidaritu.^[xvi] Důraz na soudržnost a vzájemnou pomoc zřejmě pocházel z velmi oblíbených achíjských organizací. Cechy podporovaly a udržovaly ve společnosti tradiční pravidla, morálku a disciplínu. Pocit sounáležitosti se udržoval společnými aktivitami jako byly ceremonie, společné modlitby, poutě a výlety. Některé cechy z Kapalı Çarşı se shromažďovaly k ranní modlitbě přímo na tržišti na speciálním místě zvaném *dua meydanı*. Některé větší cechy vlastnily dokonce vlastní modlitebnu či mešitu. Řemeslníci jiných cechů, například koželuzi v Ankaře, se společně modlili ve vlastní kavárně. Přestože v 19. století spojení mezi náboženstvím a cechy sláblo a udržovalo se pouze u některých tradičních cechů, byla pouť do Mekky významnou událostí a příležitostí ke společným oslavám. Poutník byl ve slavnostním průvodu doprovázen od hlavní mešity města až za městské brány. V průvodu se nesla standarta cechu. V Seresu poutníka doprovázely se vši obřadností i ostatní cechy. Mnoho cechů také organizovalo různé výlety za město, pikniky, hostiny se zábavnými vystoupeními

i s recitováním Koránu. Těchto příležitostných oslav se účastnila městská úřednická elita i lidé, kteří nebyli v cechu, a příležitostně i vesničané. Slavnosti se mohly konat jednou ročně nebo jednou za několik let, záleželo to na tradici cechu. Jednou z nejznámějších a nejvíce navštěvovaných oslav bylo shromáždění všech zlatníků v Istanbulu u Zlatého rohu. Konalo se pravidelně po dvaceti letech a účastnil se ho i sultán. Součástí oslav trvajících několik dní byl průvod a výstava nejlepších mistrovských děl.

Cech svým příslušníkům poskytoval sociální jistoty, čímž zároveň posiloval soudržnost cechu. Každý cech si vytvářel vlastní fond vzájemné pomoci. Všichni členové přispívali pevně stanoveným podílem ze svého zisku. Na pravidelných shromážděních rady starších se projednával stav tohoto charitativního fondu a jeho budoucí použití. Hlavním kontrolorem a správcem fondu se postupem času stal yigit başı, který předkládal radě starších seznamy příjmů a účty. Do fondu se dostávaly i finanční pokuty uložené radou starších, poplatky za postup do třídy tovaryšů a mistrů a dobrovolné příspěvky.^[xvii] Z fondu se vyplácely podpory nemocným, hradila výuka, náboženské úkony, příspěvek poutníkům do Mekky, pohřby chudých řemeslníků, opravy mešit a zasedacích místností cechu, opravy kašen a mostů, půjčky na otevření či obnovení obchodu i platy úředníků a správců cechovního majetku. Některé cechy vlastnily i náboženské nadace, vakfy. Jednalo se o půdu i o movitý majetek.^[xviii]

Dalším důležitým úkolem cechů bylo dodávat různé zboží či poskytovat určité služby státu. Šlo o stavby silnic, mostů a různých budov. Řemeslníci na těchto veřejně prospěšných stavbách pracovali za státem pevně stanovené ceny. Dovoz stavebního materiálu^[xix] a kontrola jeho kvality také spadala do kompetence cechu. Od 18. a hlavně v 19. století již byla vydána přesná nařízení, která cech dodržoval a kontroloval. Povinnost poskytovat služby státu se týkala nejvíce cechů v Istanbulu, Burse a Edirne. Od cechů v provinciích se požadovalo převážně dodávání surového materiálu nebo hotových výrobků pro armádu. V čase války se z řad cechů rekrutovaly pomocné vojenské síly. Vhodní členové cechu byli vybráni yigit başım, výběr byl schválen radou starších a zapsán do registru u kádího. Jejich oddíly se nazývaly *Ordu esnaf*. Pokud řemeslník šel do války a zanechával doma rodinu, dostávala z cechovního fondu podporu a ostatní členové cechu v rámci solidarity měli udržovat jeho dílnu a starat se o jeho učedníky a tovaryše, pokud nějaké měl. V 19. století se většina janičářů zabývala řemeslem a obchodem a byla také organizována v ceších. V boji se janičářské sbory již neosvědčovaly a účast janičářů a jiných řemeslníků ve vojsku oslabovala ekonomickou výkonnost obyvatelstva. Po zrušení janičářů roku 1826 se

řemeslníci do vojska přestali rekrutovat, pouze dodávali zboží pro stálé armádní sbory.

Cechovní solidarita ovšem neměla jen kladné stránky. Důraz kladený na vzájemnou pomoc členů značně utlumoval soutěživost v rámci cechu. Dbalo se na to, aby řemeslníci používali tradiční výrobní procesy a jejich výrobky byly kvalitní. Některé cechy se postupem času pokoušely modernizovat výrobní metody a techniky, jednalo se například o barvíře fezů v Istanbulu. V jejich případě se k této snaze stát postavil kladně a udělil jim monopol na novou techniku. Tím byla ovšem snížena konkurenceschopnost ostatních barvířů. Stát nejen reguloval ceny, kvalitu, techniky výroby, ale určoval i počet dílen a obchodů, které může jednotlivý cech provozovat. Každému cechu byl přidělen počet míst, která směl obsadit jednotlivými mistry.^[xx] Povolení provozovat dílnu či vlastnit obchod se nazývalo gedik. Gedik se mohl dědit z otce na syna, pokud se syn stal mistrem v tomtéž cechu, jehož šejch cechu zapsal za přítomnosti soudce do registru a vystavil mu potvrzení o tom, že se stal mistrem a může vlastnit dílnu, obchod a sklad. V případě, že zemřel mistr bez dědice, který by řemeslo převzal, byl gedik znovu prodán cechu a od cechu si ho mohl zakoupit jiný řemeslník. Byly vydávány gediky dvojího druhu, první se objevoval velmi zřídka a svému majiteli dovoľoval otevřít dílnu kdekoli na území říše. Gedik druhého typu se vztahoval jen na určité město či dokonce čtvrt, pro úřady byl výhodnější, protože umožňoval lepší kontrolu výroby.

Další významnou funkcí cechu bylo dohlížet na kvalitu výrobků. Od 18. století (v některých případech i dříve) byly vydávány státní výnosy, které určovaly kvalitu zboží, míry a váhy. Kontrolou nad příslušníky cechu byly státními orgány pověřeni yigit başı, kethüda a rada starších. Ti procházeli tržištěm, navštěvovali dílny a kontrolovali zboží. Celkový dozor nad členy cechu byl založen na relativně malé početnosti osob v cechovních jednotkách na tržištích. Yigit başı byl s řemeslníky v osobním kontaktu a mohl tak lépe podávat zprávu o jejich činnosti a kvalitě jejich výrobků. Podával radě starších stížnosti a jako důkaz předkládal nekvalitní výrobek. Zároveň byl prostředníkem mezi řemeslníky a kethüdou a ten mezi cechem a státními orgány. Řemeslník, který šidil zákazníky a vyráběl špatné zboží, byl prověřován radou starších. Ta se na svém shromáždění zvaném lonca^[xxi] zabývala porušením cechovní tradice, přestupky jako bylo předražování zboží, nekalá konkurence a šizením na váze a míře. Pokud byl řemeslník shledán vinným, bylo jeho jméno a provinění oznámeno soudci. Podle Taeschnera měly cechy pravomoc trestat vlastní členy vězením, pranýřováním i tělesnými tresty. Některé cechy jako byli koželuzi a sedláři se těšily větší míře samostatnosti a v určitých případech mohly své členy za podvody a jiné opakované

přestupky potrestat třeba i vyloučením z cechu. Avšak většina cechů pouze předávala obvinění a důkazy soudci, rozhodnutí o trestu a jeho vykonání bylo přenecháno soudu. Cech tedy fungoval jako orgán kontroly dodržování státních nařízení, která on sám nevydával, ale byla mu příležitostně dávána ke schválení. V rámci cechu se rozhodovaly vnitřní pře mezi členy jednoho cechu. Do tohoto procesu stát neměl právo zasahovat. Rozhodnutí šejcha jako hlavního smírčího soudce muselo být odsouhlaseno i yigit bašim, kethüdou a radou starších. Viník se pod hrozbou vyloučení z cechu musel rozsudku podrobit.

Cech jako celek organizoval hromadný nákup materiálu. Materiál chodili vybírat nejzkušenější mistři cechu a kupovali ho za státem stanovené ceny. Jednalo se většinou o suroviny, které měly zásadní význam pro výrobu. Například cech barvířů si společně kupoval kamenec. Kethüda zařizoval jeho dodání a zaplacení, spolupracoval se soudcem a podepisoval smlouvu s dodavatelem, která byla překontrolována na zasedání rady starších. Kethüda společně s yigit bašim rozdělovali materiál mezi jednotlivé mistry podle počtu lidí v jejich dílnách. Každý, komu již byl materiál přidělen, dostal stvrzenku.^[xxii] Dbalo se na to, aby žádný mistr nezůstal bez materiálu a tudíž bez možnosti vyrábět. Až po přidělení materiálu, na který měly jednotlivé dílny nárok, si mohli bohatí mistři koupit další materiál. Společný nákup surovin probíhal někdy v rámci několika cechů dohromady. Jednak šlo o drahé materiály a většinou i o nepočtené organizace jako byli zlatníci. Tam pak probíhalo dělení materiálu za přítomnosti soudce a soudního znalce.

V cechu poskytujícím služby se vytvořila funkce *vekila*, distributora zakázek. V Istanbulu ve 40. letech 19. století je doložena činnost vekila například u cechu nosičů. Vekil obstarával zakázky a dbal na to, aby si všichni nosiči vydělali přibližně stejně. Rozdíly příjmů mohly dosáhnout maximálního poměru 1:7. Žádný nosič nesměl pracovat bez vědomí a souhlasu svého vekila. Vekilův plat byl pevně stanovenou částkou, nedostával od svých nosičů žádná procenta z výdělku.

Státní správní orgány a cechy

Pro stát byly cechy důležité jako pojítka mezi úřady a obyvatelstvem. To byla jejich nejdůležitější úloha od konce 15. století. Zajišťovaly naprostou kontrolu státu nad řemeslnickým městským obyvatelstvem. Cechovní úřednická vrstva registrovala počet řemeslníků i množství jejich výrobků. V 19. století se sepisovaly centrální registrační listy, jeden z nejobsáhlejších a nejdůležitějších byl *Ihtisab Agaligi Nizamnamesi*,^[xxiii] který vznikl v roce 1826 po zrušení janičárů. V 17. a hlavně

v 18. století se prosadili dva úřady, kethúda a yigit başı. Šlo o nejvlivnější úředníky cechu, kteří byli kontrolováni radou starších. Třebaže v 19. století jejich moc slábla, ve většině cechů si zachovávali důležitou roli zprostředkovatelů zakázek a jiných organizačních prací. Cechy jako instituce velmi usnadňovaly administrativní práce centrálních úřadů. Proto jim byla osmanská vláda příznivě nakloněna, podporovala je a v mnoha sporech stála na jejich straně. Přesto nedokázala ochránit cechy před dravou západoevropskou konkurencí. Turecké cechy nebyly zvyklé vyrábět velké množství zboží a produkovat pro export, spokojily se s dodávkami na trh a necítily potřebu vyrábět do zásoby. Protože byly propojeny se státními orgány a musely čekat na různá nařízení a povolení, pracovaly méně pružně. Jejich většinou tradiční metody sice plně postačovaly pro domácí trh, ale v soutěži s velkovýrobou evropských manufaktur prohrávaly. Spojení se státní správou s sebou neslo kladné i záporné stránky. Cech byl schopen chránit vlastní členy před státními úřady (například cech pekařů poskytl záruky za člena, který byl obviněn ze šizení zákazníků a svou zárukou mu dal možnost pokračovat v práci, dokud se obvinění neprokázalo či nebylo vyvráceno).

Komunikace cechu se státem probíhala v rovině cechovních úředníků a soudce, jehož povinností bylo seznámit příslušné cechy s rozhodnutími úřadů. V důležitých otázkách byli k vytváření předpisů přizváni zástupci cechů. Jedno z nejvýznamějších privilegií státu bylo stanovení maximální i minimální ceny zboží. Stát, veden snahou kontrolovat ceny od surovin až po konečné výrobky, spolupracoval s cechy ve velkých městech. Snažil se zajistit městskému obyvatelstvu levné a přitom kvalitní výrobky. Stanovení maximální ceny (*narh*),^[xxiv] bylo neodvolatelným právem úřadů, konkrétně soudce nebo *ihisab agasiho*. Kolem poloviny 19. století připadlo toto právo prefektuře. Maximální cena byla nově stanovena každé roční období. Schválila ji elita cechu a poté přísně dbala na její dodržování.

Za ochotnou spolupráci s úřady byly cechy státem chráněny, dostávaly určitá privilegia a využívaly výhody státního monopolu.^[xxv] Cechy se staly nejkřehčí součástí ekonomiky, neboť příliš spoléhaly na ochranu monopolu. Roku 1838 byla většina monopolů v Osmanské říši zrušena, částečně i pod tlakem smluv s evropskými státy. Mnoho cechů nápor nevydrželo, ale byly i takové, které se v nové situaci rychle zorientovaly a úspěšně obstály v konkurenci. Většina cechů tohoto však schopna nebyla a udržela si jen svou sociální funkci. Monopoly byly zasaženy tanzimatskými změnami, ale v určitých oblastech se ještě držely. Cechy proti jejich rušení posílaly stížnosti, na druhé straně ne všem cechům monopoly vyhovovaly. Určité cechy naopak vítaly rušení monopolů především v oblasti výrobní techniky. Využívaly tak

možnosti lépe obstát v konkurenci. V tomto období docházelo k mnoha sporům.^[xxvi] Potiskovači látek v Üsküdaru měli privilegium tisknout nejen obyčejné barvy a vzory, ale i tisk se šarlatem. Skupina tiskařů ze čtvrti Yeni kapi, šlo asi o sto mistrů, muslimů i nemuslimů, začala ve 20. letech 19. století ve svých dílnách vyrábět látku, na niž měli monopol üsküdarští tiskaři. Mistři z Üsküdaru poslali stížnost a petici, dovolávali se svého tradičního práva. Po dlouhých jednáních úřady nakonec rozhodly o tom, že zásady reforem tanzímátu preferují zásadu volného trhu a povolily tisk šarlatem oběma skupinám. Monopol na tisk látek byl později zrušen úplně. Nějakou dobu se držely obě skupiny, ale nakonec, přestože se roku 1850 spojily, podlehly dovozu levného zboží z evropských továren. Kolem poloviny století ještě existoval monopol cechu barvířů koberců na určité odstíny.^[xxvii] Mistři pracující v dílnách patřících obchodníkům s koberci dosáhli velké zručnosti v přesném namíchání tónů třeba i do již rozetkaných koberců. Recepty na barvy a odstíny byly zapsány do knihy u soudce a pod ně byla do knihy přilepena ukázka nabarvené příze. Kolem roku 1840 se v Osmanské říši začalo používat syntetických dehtových a anilinových barev a mnoho cechů muselo povinně přejít na modernější způsob barvení. Řemeslníci s novými barvivy neuměli zacházet, neuměli si někdy přečíst návod. Barvy se neosvědčovaly, pouštěly, bledly, ale dovoz levných barev z Velké Británie byl v rámci mezistátních dohod podporován státem. Malé dílny ztrácely svá odbytiště, jejich výrobky byly v porovnání se synteticky barvenými drahé. Roku 1852 státní inspektor konstatoval, že malé dílny jsou těžkopádné a zaostalé, ale kvalita jejich výrobků je vysoká. Malé dílny byly zrušeny a řemeslníci zaměstnáni v manufakturách nebo ve velkých dílnách. Barvení přírodními barvivy se udrželo jen při domácí výrobě koberců.

V první polovině 19. století probíhaly spory mezi zastánci volného trhu a ochrany cechů. Nařízení byla velmi nedůsledná, na jedné straně rušila monopoly jako v případě barvířů a tiskařů, na druhé straně dávala cechu možnost regulovat vydávanými gediky počet dílen a množství výrobků. V mnoha městech se určité zboží (například hotový textil) smělo prodávat jen na jednom místě, které ovládalo trh. Pokud chtěl výrobce nepatřící do cechu na trhu prodávat, musel předložit své zboží cechovní komisi a ta mu, uznala-li výrobky za dostatečně kvalitní, prodala kolky nutné k prodeji zboží.^[xxviii] Textilní cechy v Erzurumu, Harputu a Diyabakiru využívaly privilegium prodávat kolky až do roku 1878.

Cechy se angažovaly i v otázce výběru daní. Zvláště v raném období, kdy se ještě nevytvořilo takové množství úřadů, ulehčovaly cechy státu práci kolektivním výběrem daní. V arabských provinciích si cech tuto funkci zachoval. Zajišťoval pravidelné odevzdání daní a jejich dělení mezi členy, za celý průběh byl zodpovědný šejch.

Turecké cechy se v pozdějším období přestaly výběrem daní zabýbat, ale výjimečně se mohly za své členy zaručit nebo jim poskytnout půjčku. V Istanbulu v 19. století měl vybírání daní na starosti muhtasib a jeho pomocníci, kol oglanlari.^[xxix] Ti pracovali zároveň jako inspektoři řemesel. Cech jim poskytoval registrační záznamy o povolení k výrobě a obchodu. Cech sice nevybíral státní daně, ale některé poplatky šly hromadně přes cechovní úředníky. Vekil v cechu nosičů a převozníků sbíral části výtěžků svých podřízených a platil z nich různé poplatky, například nájmy. Kethüda většiny cechů na Kapalı Çarşı v Istanbulu byl zodpovědný za včasný výběr peněz na zaplacení nájmu části tržiště. Daňový systém^[xxx] se začal měnit koncem vlády Mahmúda II. Řemeslníci a obchodníci začali od roku 1839 platit daň ze zisku, která se ale zpočátku příliš nelišila od předchozí daně z bohatství, šlo asi o 0,5%. Daň ze zisku se roku 1858, kdy se zavedly registry o nárůstu majetku, zvýšila na 3%. Tyto daně vybíral státem placený úředník.

Cechy spolupracovaly se státními orgány, pomáhaly při administrativě, vytvářely registry a umožňovaly tak státu kontrolovat městské obyvatelstvo a jejich výrobní činnost. Stát proto cechy podporoval různými opatřeními, privilegii i monopoly. Ačkoli je v archivech hodně pramenů k činnosti cechů, jejich ekonomické aktivity nelze stopovat příliš podrobně. Proto někteří historikové tvrdí, že role cechů nebyla tak důležitá, jak by se zdálo vzhledem k množství informací. Často se také zdůrazňuje úpadek cechů a jejich strnulost, neschopnost se zmodernizovat a přijmout jiné principy výroby a prodeje. Cechy, které se udržely až do začátku 20. století, již měly převážně jen sociální význam, i ten byl však pro společnost důležitý. Na druhou stranu nelze přehlédnout, že řada cechů se dokázala přeorientovat na jiný systém a prosperovala i v nových podmínkách.

Cechy se staly od konce 15. století důležitou součástí osmanské správy a ekonomiky. Na rozdíl od evropských cechů kladla tato sdružení velký důraz na společnost, její tradice, morálku a náboženské cítění. Evropské cechy se soustředily hlavně na výrobu a jejich spojení se státem zdaleka nebylo tak výrazné. Oproti tomu turecké cechy zasahovaly svou činností všechny vrstvy života městského obyvatelstva. Jejich sociální cítění, důraz na solidaritu v mnohém připomíná dnešní sociální zabezpečující systém. Státní orgány v nich spatřovaly nástroje své kontroly městské populace a pomocí cechů jim bylo umožněno prosazovat různá nařízení. Cechy velmi ulehčovaly státní administrativu kontrolou svých vlastních členů a vytvářenými registry. Cechovní sdružení se stala pro stát velmi výhodnou organizací a za svou spolupráci se státními úřady jim byla udělována různá privilegia jako byly monopoly na určité výrobky i výrobní techniky. Cechy se tak dostávaly do zvláštní situace, kdy spolupracovaly se

státem a zároveň i chránily své členy a celé své sdružení proti státu samotnému. Osmanská říše se chovala podobně rozdvojeně, na jedné straně cechy ochraňovala pro jejich vstřícnost ke státní moci a na druhé straně je stavěla mezinárodními obchodními smlouvami i tanzimatskými reformami do těžké situace. Nesčetná státní nařízení a monopoly nepodporovaly a spíše omezovaly soutěživost řemeslníků. Ti se spoléhali na svá tradiční práva a odbytiště na domácím trhu. Jejich vlastní organizace sice původně vykazovala jistou pružnost, ale v 19. století byla již tak svázána různými normami a výnosy, že nebyla schopna konkurovat evropským výrobkům. V 19. století stát cechy chránil jen proti domácím konkurentům, ale proti zahraničnímu přílivu nových technologií a levných výrobků tuto ochranu téměř neposkytoval. Některým cechům zůstala jen jejich sociální funkce, která jim dávala v rámci společnosti vážnost a důležitost. Jiné cechy se s novou ekonomickou situací dokázaly poměrně pružně vyrovnat, později se jen přejmenovaly a transformovaly v různé společnosti a prosperovaly po celé 19. století.

- 1) Blíže viz Taeschner, F., Futuwwa-Studien, die Futuwwabünde in der Türkei und ihre Literatur. Islamica, Vol. 5, 1930, s. 289.
- 2) Baer, G., The Structure of Turkish Guilds. Jerusalem 1970, s. 195.
- 3) Nejstarší zachovaná kniha pravidel, Futuwwetname-i kebir, pochází z Bursy a sestavil ji Sajjid Muhammad ibn Alá'uddín al-Husajní ar-Radawí.
- 4) Blíže viz Ibn Battuta Travels in Asia and Africa 1325-54. Translated and selected by H. A. R. Gibb. London 1939.
- 5) Faroghi, S., Kultur und Alltag im Osmanischen Reich. München 1995, s. 185.
- 6) Thorning, H., Beiträge zur Kenntnis des islamischen Vereinswesens. Berlin 1913, s. 195.
- 7) Tento případ je doložen na seznamu platů cechu stavebníků z let 1741 a 1814.
- 8) Podrobněji viz Taeschner, c. d., s. 175. Sedm tříd tvořili: řemeslníci, obchodníci, statkáři a rolníci, bohaté a vlivné osoby na venkově, dervíši, ulema, vládci a nejvyšší úředníci.
- 9) První súra Koránu.

10) Porovnání futuwvské a cechovní ceremonie srv. Taeschner: Futuwwa-Studien. Islamica, Vol. 5, 1930, s. 298-301 a 321.

11) An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume 2. Edited by Halil Inalcik. Cambridge University Press 1994, s. 893. Ve většině měst včetně Istanbulu byly cechy nábožensky smíšené, v Soluni byly dvě třetiny obyvatel židovského vyznání a proto dvě třetiny cechů tvořili Židé.

12) Quataert, D., Ottoman Manufacturing in the Age of Industrial Revolution. Cambridge, 1995, s. 8-16.

13) Srv. Clark, C. E., The Ottoman Industrial Revolution. International Journal of Middle East Studies (dále jen IJMES) 1974, s. 65-76. Manufaktura byla založena roku 1793. Nejednalo se jen o výrobu zbraní, ale i o textil, papír, tkalcovskou dílnu z 1804, kožedělnou dílnu a výrobu člunů z roku 1835.

14) Gibb, H. A. R. – H. Bowen, Islamic Society and the West. Oxford University Press 1950, s. 276-277.

15) Po zrušení cechu zbyla v Kiršehiru jen hrobka Evrána a dervíšský klášter, i ten byl roku 1925 zrušen.

16) Baer, G., The Administrative, Economic and Social Function of Turkish Guilds. IJMES 1970, s. 46.

17) Na konci 19. století se za postup učedníka se platilo 50 kurušů a za postup tovaryše 300 kurušů.

18) Baer, c. d., s. 44-45. Například sultán Suleyman věnoval cechu zlatníků jako vakf 1500 měděných nádob.

19) Dovoz stavebního dříví a kamene do Istanbulu na opravu Bayezidovy mešity roku 1782 měly na starost také cechy.

20) Konečný počet gediků byl stanoven během vlády Mahmúda II.

21) Lonca pochází z italského slova loggia a dokládá tím jistou míru sekularizace cechů v 18. století.

- 22) Faroghi, S., Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire. London 1986, s.166-167.
- 23) Baer, c. d., s. 33.
- 24) Gibb, Bowen, c. d., s. 283. V arabských provinciích se nerh nazýval tas'ír.
- 25) The Ottoman Empire and the World Economy. Edited by Huri Islamoglu-Inan. Cambridge University Press 1987, s. 67.
- 26) Quataert, c. d., s. 54.
- 27) Tamtéž, s. 144-145.
- 28) Tamtéž, s. 7.
- 29) Podrobnosti k jejich činnosti srv. Gibb, Bowen, c. d., s. 288.
- 30) Ke změně daňového systému v 19. století srv. Shaw, S. J., The Nineteenth Century Ottoman Tax Reform and Revenue System. IJMES 1975, s. 421-459.